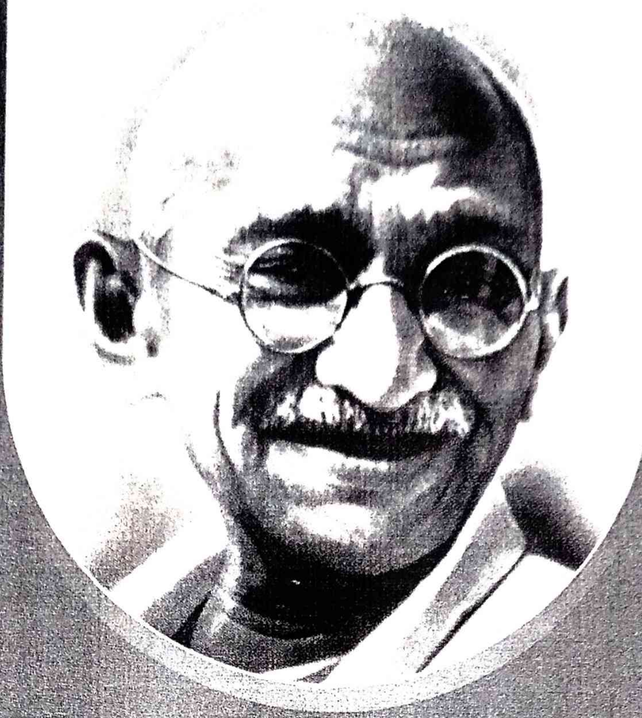

गांधीवादी विचार

(समकालीन परिप्रेक्ष्य)

संपादक
डॉ. संजय पी. धनवटे
डॉ. भारती के. देशमुख

गांधीवादी विचार (समकालीन परिप्रेक्ष्य)

■ **डॉ. संजय पी. धनवटे**

डॉ. भारती के. देशमुख

■ प्रथम आवृत्ती – **दि. ०२ ऑक्टोबर २०२२**

© प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार नॅशनल पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,

वि.म.वि.कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 400/- रु

ISBN- 978-93-91305-92-5

टिप - सदर अंकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालक, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे

[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
	[illegible]	
	[illegible]	
	[illegible]	
	[illegible]	
	[illegible]	
	[illegible]	
	[illegible]	
	[illegible]	
	[illegible]	
	[illegible]	
	[illegible]	
	[illegible]	

म.गांधी यांचे महिला सबलीकरण विषयक विचार

प्रा.डॉ.भिमराव प्रल्हाद उबाळे
समाजशास्त्र विभाग संत भगवान बाबा कला महाविद्यालय सिंदखेड राजा जि.बुलडाणा
मो.नं.९९२१८३२९९४ ई-मेल ubale९७१@gmail.com

१९ व्या शतकातील सर्वात महत्त्वाचा समाज सुधारक म्हणून म.गांधीजींना ओळखले जाते. त्यांच्या विचाराशिवाय आधुनिक विचार पूर्ण होवू शकत नाही. भारतीय स्वातंत्र्याचे शिल्पकार, भारताचे राष्ट्रपिता, सत्याग्रह दर्शनाचे प्रणेते, विधायक दृष्टीचे समाजसुधारक, धर्म व निति यांच्या ऐक्यभावाचा पाठपुरावा करणारे आधुनिक संत म्हणून म.गांधीजींची ख्याती सर्वत्र पसरलेली दिसून येते. साबरमतीचे संत म्हणून ही ते जगात प्रसिध्द आहेत. त्यांचा पिंड मुलतः गौतम बुध्द, येशू ख्रिस्त संत ज्ञानेश्वर, संत कबिर यांच्या सारख्या थोर महात्म्यांच्या जातीचा होता.

मोहनदास करमचंद गांधी (म.गांधी) यांचा जन्म ०२ ऑक्टोंबर १८६९ ला गुजरात मधील पोरबंदर या गावी झाला. त्यांचे वडील करमचंद गांधी पोरंबदर व राजकोट या ठिकाणी दिवाण होते. तर आई पुतळीबाई एक धार्मिक प्रवृत्तीची स्त्री होती. कुटुंबातील धार्मिक वातावरणाचा प्रभाव त्यांच्यावर पडला होता. वयाच्या १९ व्या वर्षी ते S.S.C. उत्तीर्ण झाले. १८९१ मध्ये त्यांनी बॅरीस्टर ची पदवी संपादन केली. १८८१ ला त्यांचा कस्तुरबाशी विवाह झाला. त्यांचे वैवाहिक जिवन सुखी व समाधानी होते. इ.स.१८९३ मध्ये ते वकिली व्यवसायाच्या निमित्ताने दक्षिण अफ्रिकेला गेले. १९१४ पर्यंत ते दक्षिण अफ्रिकेत होते. १९३२ ला गोलमेज परिषद, जातिचा निवाडा, हरिजनासाठी चळवळ, भिल्लांचा सत्याग्रह इ. चळवळी त्यांच्या जिवनात त्यांच्या समक्ष पार पडल्या.

म.गांधींनी त्यांच्या राजकिय ध्येयवादाला सर्वांगीण सुधारणावादाची जोड दिली होती. या देशातील हिंदू आणि मुस्लीम, स्पृश्य आणि अस्पृश्य, स्त्रीया आणि पुरूष, शहरवाशिय आणि ग्रामीण यांच्या मधील दुरावा नाहिसा करुन एकसंघ भारत निर्माण करण्यासाठी त्यांची सतत धडपड होती. अन्याय आणि जुलूमशाही विरुध्दचे प्रतिक म्हणजे म.गांधी, असे प्रतिकच त्या काळी निर्माण झाले होते.

१९२० ते १९४८ हा कालखंड गांधी युग म्हणून ओळखला जातो. यावरुन गांधीजींचे विचार समाजावर किती मोठ्या प्रमाणात प्रभाव पाडू शकले हे आपल्या लक्षात येते. किमान १०० वर्षापूर्वी म.गांधींजींनी स्त्री सबलीकरणाचा संदेश समाजाला व जगाला दिलेला दिसून येतो. त्यांनी जिवनभर स्त्रीयांना पुरूषाच्या बरोबरीचा दर्जा दिला. "माझे सत्याचे प्रयोग" या आपल्या आत्मचरित्रात त्यांनी स्त्रीयांच्या सबलीकरणाच्या संदर्भात सविस्तर विवेचन केल्याचे दिसून येते. एके ठिकाणी गांधीजी म्हणतात, मला अहिंसा आणि

सत्याग्रहाच्या मार्गावर चालण्याची प्रेरणा माझी आई आणि पत्नी यांच्या पासून मिळाली आहे.

स्त्री सबलीकरणासाठी म्हणजे स्त्रीयांच्या प्रगती साठी, त्यांच्या स्वावलंबनासाठी, विकासासाठी, आत्मनिर्भरतेसाठी म.गांधीजींनी समाजाला व स्वत: स्त्री वर्गासाठी कोणते विचार व उपाय योजना समाजात सूचविल्या आहेत, त्याचा अभ्यास करुन त्यावर उपाययोजना केल्यास या थोर नेत्याच्या विचारातील स्त्री समाजात निर्भयपणे जिवन जगतांना दिसून येईल.

स्त्री सबलीकरणा संबधी म.गांधीजींचे विचार :

म.गांधीजींनी मिठाच्या सत्याग्रहातून स्त्रियांना सबल होण्याचे आव्हान करुन अनिष्ठ रुढी विरुध्द जागृत करुन लढण्यास मार्गदर्शन केले.

१. दांडी यात्रेत स्त्रीयांचा सहभाग :

गुजरातमध्ये दांडीयात्रा जैव्हा सुरू झाली तेव्हा म.गांधीजींनी मिठाच्या सत्याग्रहाच्या उद्घटनासाठी स्त्रीयांना येण्याचे आवाहन केले. या सत्याग्रहात सर्वच स्थरातील व सर्व वयातील स्त्रीयांनी निर्भयपणे भाग घेतला व मिठाच्या कायद्याचा स्त्रियांनी भंग केला.

२. सर्व चळवळीमध्ये स्त्रीयांचा सहभाग :

मिठाच्या सत्याग्रहात देशाच्या सर्व भागातून स्त्रिया सहभागी झाल्या होत्या. या सत्याग्रहातून त्यांना एक नवि प्रेरणा मिळाली. त्यांचा आत्मविश्वास वाढला, त्यामुळे देशातील सर्व चळवळीमध्ये या दांडी यात्रे नंतर स्त्रीयांचा सहभाग वाढल्याचे दिसून येते.

३. स्त्री-पुरूष समानतेचा विचार :

देशातील प्रत्येक स्त्री ही दांडी यांत्रेपासून स्वत:ला अबला किंवा कनिष्ट न समजता पुरूषांच्या समान आहे. त्याच्या बरोबरीची आहे असा विश्वास त्यांच्यात निर्माण झाला.

४. स्त्रीयांच्या आत्मविश्वासात वाढ :

म.गांधीजींच्या दांडी यात्रेत सहभागी झाल्यामुळे स्त्री वर्गामध्ये आत्मविश्वास, धैर्य आणि स्वंयपूर्णतेची जाणीव निर्माण झाली. पुरूषांच्या बरोबरीने स्त्रीया व्यवहार करु लागल्या.

५. स्त्रीयामध्ये परिवर्तन :

मिठाच्या सत्याग्रहाने गांधीजींनी स्त्रियामध्ये पूर्ण परिवर्तन घडवून आणले. स्त्रीयांना एक नवि प्रतिष्ठा मिळाली तसेच त्यांना नव्या जबाबदारीची जाणीव सुध्दा झाली.

६. अनिष्ठ रुढींना विरोध :

म.गांधीजींनी चळवळीतून महिलांना शक्ती व अभय दिले, पारंपारिक हिंदू रुढीतील दोषातून स्त्रीयांना मुक्त करण्याचा प्रयत्न केला. उदा.जातीयता, मंदिर प्रवेश, बालविवाह या सारख्या विषयावर "यंग इंडिया" या पत्रकातून स्त्रीयांच्या उध्दारासाठी आवाज उठवून प्रचार आणि प्रसार केला.

७. **बालविवाहास विरोध :**
म.गांधीजींनी बाल विवाहाला विरोध केला ते म्हणतात, बालविवाह पध्दत म्हणजे नैतिक व शारीरिक दृष्टता आहे. त्यामुळे नैतिकते बरोबर शारीरीक अधोगती ही होते. म्हणून बाल विवाहास पाठिंबा देणे म्हणजे देवापासून तसेच स्वराज्यापासून दुर जाणे होय. त्यांनी समाजात फक्त राजकिय जागृती केली नाही तर समाजिक, अर्थिक, नैतिक बाबतीत ही जागृती केलेली दिसून येते. त्यानंतर भारतात १९२९ ला बालविवाह विरोधी कायदा करण्यात आला तो ''सारडा ॲक्ट'' नावाने प्रसिध्द आहे.

८. **पडदा पध्दतीस विरोध :**
म.गांधी म्हणतात, स्त्रियांनी चेहऱ्यावर पडदा ओढल्याने त्यांचे शिल सुरक्षित राहते, या कल्पनेत तथ्य नसून शील संरक्षण हे आतील प्रेरणे, स्वयंभूच होत असते. पडदा पध्दत हि स्त्रियांना हीन, दुर्बल, परावलंबी व कमी लेखण्याच्या रुढीमुळे समाजात रुजली आहे. पुरूषांच्या विकृत व वासनांध नजरेची शिकार होवू नये म्हणून स्त्रिया पडदा ओढतात. तेव्हा पुरूषांनीच स्त्रियांना अभय द्यावे व पडदा पध्दतीच्या अनिष्ठ रुढीतून स्त्रियांना मुक्त करावे. यासाठी म.गांधीजींनी समाजाचे प्रबोधन केले.

९. **विधवा प्रथेस विरोध :**
परंपरागत समाज व्यवस्थेत स्त्रियांना पती निधना नंतर पुर्नविवाह करण्यास बंदी होती. विधवांच्या पुर्नविवाहा बाबत म.गांधीजींनी सकारात्मक भुमिका घेतली. ते म्हणतात विधवा हा काही समाजाला लागलेला कलंक नाही. विधवांची पुन्हा लग्न करण्याची इच्छा असेल तर त्यांनी पूर्नविवाह करणे योग्यच आहे. नंतर समाजात हिंदू कायद्या प्रमाणे विधवांच्या पूर्नविवाहास संमती दिली गेली.

१०. **वेश्या व्यवसाय विरोध :**
म.गांधी म्हणतात, वेश्या व्यवसाय म्हणजे लाजिरवाने जीवन, वेश्यांच्या व्यवसायाच्या जागेस त्यांनी निति विघातक अड्डा असे संबोधले आहे. हा व्यवसाय जरी परंपरेने चालत आलेला असला तरी त्यास आपण निचपणे किंवा गुलामगिरीने स्विकारावयास नको. पूर्वजांनी केलेल्या चुकांना वाव देणे म्हणजेच आपल्या समाजाला व स्वराज्याच्या कल्पनेला कलंक लावण्यासारखे आहे. त्यांनी वेश्यांचे पुनर्वसन करण्याचे समाजाला आवाहन केले. वेश्यांना विनकाम व सुत कताईचे काम देवून त्यांना मदत करण्यास सुचविले.

११. **स्त्री-पुरूष समानतेच्या तत्त्वांचा प्रसार :**
मानव संस्कृतित स्त्री-पुरूष हे दोघे ही एकत्रित आढळतात. एक दुसऱ्या पासून ते वेगळे नाहीत. समाज जिवनासाठी दोघांची ही निकड भासते. मानवी प्रगती ही स्त्री-पुरूष यांच्या संघर्षावर अथवा चढाओढीवर अवलंबून नसून दोघांच्या समन्वयावर अवलंबून असते. असे म.गांधीजींचे ठाम मत होते.

१२. **स्त्रीवादाचा अवलंब :**
सत्य आणि अहिंसा समाज जिवनाच्या सर्व अंगामध्ये रुजली पाहिजे, लोकांच्या जगण्याचे ते मुल्य झाले पाहिजे, या कामी स्त्रीया निर्विवादपणे पुढाकार घेतील आणि मानवी उत्क्रांतीच्या कार्यात त्यांना आपले स्थान सापडेल म्हणजेच स्त्रियांची स्वत:विषयीची न्यूनतेची, हीनतेची भावना नाहीशी होईल. अशी अशा म.गांधीजींना होती. त्यांच्या दृष्टीने अहिंसक समाजरचनेत स्त्री ही जगाला शांतीची कला शिकविण्याचे काम करेल, तसेच सत्याग्रहाचे ही पुढारीपण स्त्रीच करेल.

१३. **स्त्रीयांना स्वत्वाची जाणिव करुन देणे :**
म.गांधी म्हणतात, स्त्रिया इतक्या शक्तीशाली आहेत की त्या स्वत:चेच नव्हे तर संपूर्ण समाजाचे कल्याण करु शकतात. त्यांना त्यांच्या शक्तीची व कर्तृत्वाची जाणिव समाजाने करुन दिली पाहिजे. त्यांच्या कर्तृत्वाला संधी दिली पाहिजे.

१४. **स्त्रियांचा सामाजिक दर्जा सुधारणे :**
परंपरागत समाज व्यवस्थेत स्त्रीयांना दुय्यम स्थान होते. चुल आणि मूल एवढेच तिचे कार्यक्षेत्र होते. स्त्रियांना शिक्षणाची बंदी होती, बालविवाह प्रथा, मुरळी, देवदासी, विधवा, अशा अनेक अनिष्ट रुढींनी स्त्रीयांना बंदिस्त केले होते. एकंदरीत स्त्री ही फक्त भोगवस्तु म्हणून होती. त्यामुळे स्त्रियांचा हा दर्जा बदलणे त्यांना विकासाची संधी देणे हे समाजाच्या सर्वांगिन विकासासाठी आवश्यक आहे.

१५. **स्त्रयांना मतदानाचा हक्क :**
१९२१ मध्ये महिलांना मतदान हक्क देण्याच्या संदर्भात प्रश्न निर्माण झाला. तेव्हा म.गांधींनी महिलांच्या मतदान अधिकाराचे मोठ्या प्रमाणावर समर्थन केले. महिलांना हो त्यांचे अधिकार आणि कर्तव्याची जाण असली पाहिजे असे त्यांचे म्हणने होते.

१६. **राष्ट्रीय कॉंग्रेसमध्ये महिलांचा सहभाग :**
म.गांधीजींनी कॉंग्रेसमध्ये महिला नेतृत्वाला प्रोत्साहन दिले आणि स्वातंत्र्याच्या वेगवेगळ्या आंदोलनामध्ये महिलांना सहभागी करुन घेतले.

१७. महिला सशक्तीकरणाची सुरूवात हि कुटुंबा पासून झाली पाहिजे. मुलींचे सामाजिकरणच मुला-मुलींत कुठलाही भेद न करता झाले पाहिजे. महिलांच्या सर्वांगीन प्रगतीची सुरूवात प्रत्येक कुटुंबापासून झाल्यास स्त्री सक्षमिकरणाचे यशस्वी परिणाम दिसून येण्यास वेळ लागणार नाही.

१८. **महिलामध्ये जागरुकता :**
वाईट आणि अन्यायकारक गोष्टींचा महिलांनी स्वत: विरोध केला पाहिजे. अन्यायाचा प्रतिकार केला पाहिजे. महिला स्वत:हून सहन करतील तर तो अन्याय आणि अत्याचार सतत वाढत राहिल. म्हणून महिलांमध्ये अन्याय, अत्याचाराच्या विरोधात स्वत: आवाज उठविणे म.गांधींना आवश्यक वाटत होते.

म.गांधीजींनी स्त्रियांसाठी वेगळी अशी चळवळ उभी केली नाही. त्यांना संघटीत करण्यासाठी वेगळे प्रयत्न केले नाहीत. कारण त्यांच्या दृष्टीने स्त्री ही काही वेगळी जात, वर्ग किंवा वेगळा समाज नव्हता. त्यांनी महिलांच्या विकासासाठी व प्रगतीसाठी केलेले प्रयत्न अनमोल ठरतात. ते म्हणतात, महिलांना बंधमुक्त व स्वतंत्र होण्यासाठी त्यांनी निर्भय बनावे. कुटुंब आणि समाजाच्या अनिष्ठ व रुढीवादी बंधनांना झुगारून द्यावे. अन्यायाचा विरोध करावा. त्यामुळे त्यांच्यावर होणाऱ्या अन्यायातून त्यांची मुक्तता होईल.

एकंदरीत म.गांधीजींनी महिला सबलीकरणासाठी खुप उपाय सुचविलेले आपणास दिसून येतात. समाजातील पुरूष प्रधान संस्कृतीने व पुरूषांनी स्त्रीयांचा विकास तर करावाच त्याशिवाय समाजाचा व राष्ट्राचा विकास अधुरा आहे. याची जाणिव त्यांनी पुरूषांना करुन दिली. त्याच बरोबर स्वत: महिलांनी देखिल पुढाकार घेवून स्वत:चा व स्त्रि जातीचा विकास करावा. असा विचार त्यांनी मांडलेला दिसून येतो.

म्हणूनच म्हणावेसे वाटते..

दे दी हमे अजादी
बिन खडग् विना ढाल |
साबरमती के संत
तुने कर दिया कमाल ||

संदर्भ ग्रंथ :

१. गांधी - नलिनी पंडीत.
२. माझे सत्याचे प्रयोग - म.गांधी.
३. गांधी - प्रमोद कपुर.